

Universiteit
Leiden
The Netherlands

26 mei 1981

Stapel, J.

Citation

Stapel, J. (1982). 26 mei 1981. *Acta Politica*, 17: 1982(1), 111-123. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452261>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452261>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

10 november 1948, Kort verslag van de vergadering ten Paleize Koningsplein op woensdagmiddag, inv.nr. 142.

Privé-archief Van Mook:

20 oktober 1948, Nota van Generaal Spoor, inv.nr. 238.

23 oktober 1948, Van Mook aan Sassen, codetelegram ZGCO 81, inv.nr. 94.

27 oktober 1948, Sassen aan Van Mook, codetelegram ZGCO 136, inv.nr. 94.

Privé-archief Stikker:

19 november 1948, Sassen aan Beel, codetelegram ZG 145, dos.nr. 7 D, bundel Batavia II, doos 46.

24 november 1948, Vergadering ten Paleize Koningsplein Noord onder voorzitterschap van de HVK, dos.nr. 7 D, bundel Batavia II, doos 46.

30 november 1948, Notulen van de bespreking van de drie ministers op dinsdagmorgen, dos.nr. 7 D, bundel Batavia II, doos 46.

4 december 1948, Verslag van de bespreking op 4 december 1948, 's avonds 10 uur tussen minister Stikker en de drie leden van de CGD; gevolgd door een slotopmerking van Stikker, Sassen en Neher, dos.nr. 7 D, bundel Batavia II, doos 46.

Chronologisch overzicht van de gebeurtenissen van 7-21 december 1948, dos.nr. 7 D, bundel Batavia II, doos 46.

Archief Indonesië in Overgangstijd (Algemene Zaken, kabinet van de minister-president):

24 oktober 1948, Nota van A. S. Blom, doos 147 (overall agreement).

Archief Algemene Secretarie, Batavia, 2e zending:

13 december 1948, Delegatie aan Sassen, codetelegram nr. 313; inv.nr. 856.

ARCHIEF MINISTERIE VAN OVERZEESE GEBIEDSDELEN (MINOG)

19 oktober 1948, Van Mook aan Sassen, codetelegram ZGCO 80, bundel telegrammen 3.

13 november 1948, Beel aan Sassen, codetelegrammen nr. 14, 15, V30-12-48/Lt B78.

16 november 1948, Stikker aan Van Kleffens, codetelegram nr. 753, V30-12-48/Lt B78.

10 december 1948, Beel aan Sassen, codetelegram ZG 34, bundel telegrammen 2.

16 december 1948, Sassen aan Beel, codetelegram ongenummerd, bundel telegrammen 2.

16 december 1948, Beel aan Sassen, codetelegram ongenummerd, bundel telegrammen 2.

17 december 1948, Beel aan Sassen, Drees en de overige leden van de regering, codetelegram ongenummerd, bundel telegrammen 2.

17 december 1948, legerraad aan Sassen, codetelegram GZ 48, bundel telegrammen 2.

ARCHIEF MINISTERRAAD (AMR)

Notulen van de ministerraad van 15 november 1948, 9 december 1948, 13 december 1948, 14 december 1948, 15 december 1948, 17 december 1948, 18 december 1948.

Onderzoek

26 mei 1981

door J. Stapel

Wie op de avond van 26 mei (1981) naar de televisie keek kreeg de indruk dat het CDA-gezelschap een grootse overwinning van Van Agt vierde.

Het CDA ging vergeleken met vier jaar eerder 3½ % in stemmenaandeel achteruit (van 31,9% op 25 mei 1977 naar 30,8%).

Bij de VVD leek het enthousiasme rond Wiegel zo mogelijk nog groter. De VVD ging echter terug van 18,1% in 1977 naar 17,3% nu. Dat is een teruggang met 4½ %.

Het VVD-cijfer lag wel beduidend hoger dan het tot kort voor de verkiezingen in de gepubliceerde opiniepeilingen was geweest. En het CDA boekte 1,3% meer dan in de laatste Elsevier/NIPO-publikatie (29,5%) en zelfs 2,7% hoger dan wat de 'Rooie Haan' op zaterdag 23 mei verwachtte.

Misschien dat men daarom zo blij was.

Het vermoeden dat vooral de politici door verkiezingsenquêtes worden beïnvloed wordt er in elk geval door versterkt.

Beïnvloeden de publikaties van zulke onderzoek-uitkomsten het kiezersvolk?

De vraag is zo oud als het onderzoek zelf. Vanaf 1936 (Roosevelt won van Landon zoals door Gallup 'voorspeld') sprak men in de V.S. van het 'bandwagon-effect'. Kiezers zouden gaan heulen met de gedoodverfde winnaar.

In 1948 kwamen alle Amerikaanse onderzoekers met cijfers die voor de republikeinse kandidaat Dewey iets gunstiger waren dan voor de zittende president. Maar Harry Truman won.

Veel onderzoekers slaakten een zucht van verlichting: de 'bandwagon'-theorie zou nu wel dood zijn. Maar wat kwam er nu? De 'underdog'-theorie; kiezers snellen de onderliggende kandidaat te hulp.

Zulke theorieën en de vermeende invloed van gepubliceerd verkiezingsonderzoek zouden van niet al te veel belang zijn ware het niet dat zij in tenminste twee landen (Frankrijk en Brazilië) geleid hebben tot een wettelijk verbod van publikatie gedurende een periode voor de verkiezingsdatum (of in

Frankrijk: data).

Dat heeft weer geleid tot bizarre omwegen: dure seminar-bijeenkomsten bij welke beperkte elites strikt vertrouwelijk de laatste cijfers gepresenteerd krijgen (en prompt 'lekker'). Cijfermatige schattingen van media-redacties waarvan alle insiders weten dat het in werkelijkheid de laatste enquête-uitkomsten zijn, e.d.

De wetgevers in andere landen hebben zich (nog) niet tot zulke ineffectieve maatregelen laten verleiden. (Hoewel er in de V.S. bijna elke vier jaar wel een 'Congressional hearing' over plaats vindt).

Maar deze verschijnselen wijzen er wel weer op dat het vooral de politici zijn die denken dat hun eigen gevoeligheid voor stemverhoudingen in enquêtes gedeeld wordt door de grote massa.

Hun belangstelling voor onder meer de wekelijkse NIPO-cijfers (hoe ruim ook de marges bij $n = \pm 1.000$ zijn) is wel begrijpelijk. Wij hebben wel eens de profane vergelijking gemaakt van verkiezingscijfers met omzet-cijfers in het bedrijfsleven. En gewezen op het verschil: de kasregisters registreren verkopen dagelijks. De verkiezingskassa rinkelt slechts eens in de vier jaar.

Voorts is het een al te menselijke neiging om aan te nemen dat anderen eigen interessen delen. Maar wanneer van tijd tot tijd eens wordt geregistreerd hoeveel van de kiezers werkelijk in de politiek geïnteresseerd zijn blijken partijbestuurders en parlementsleden tot een bescheiden minderheid te behoren.

En toch . . . zouden Van Agt en Wiegel van onder meer een 'underdog'-effect geprofiteerd hebben? Zouden een aantal kiezers op 26 mei besloten hebben dat Terlouw volgens alle peilingen in de paar voorafgaande jaren al te veel volgelingen achter zijn 'bandwagon' had? Dachten anderen weer: De PvdA loopt volgens Maurice de Hond achteruit dus stemmen we maar niet meer op Den Uyl?

Bij een meer-partijen-stelsel wordt hypothese-formulering met betrekking tot enquête-invloeden nog moeilijker dan in bijvoorbeeld Engeland of de Verenigde Staten.

Hoe dan ook, hypothesen over de invloed van enquête-cijfers op kiezersgedrag zouden minstens moeten uitgaan van het volgende:

- (a) (Sommige) kiezers worden in hun partijkeuze beïnvloed door hun verwachtingen inzake de totale verkiezingsuitslag.
- (b) (Sommige) kiezers nemen kennis van openbaar gemaakte verkiezings-enquêtes (ook wel, ten onrechte, als 'voorspelling' of 'prognose' gepresenteerd).
- (c) (Sommige) kiezers baseren hun onder (a) vermelde verwachtingen op de onder (b) vermelde publikaties.

Van deze drie dingen is punt (b) althans in grote lijnen het gemakkelijkst te controleren.

Op 25 en 26 mei (1981) werd aan een NIPO-steekproef van 1.132 personen gevraagd:

'In kranten, weekbladen, op radio en televisie zijn de laatste weken verkiezings-enquêtes gepubliceerd. Heeft U daar iets van gehoord, gezien of gelezen of interesseerde het U niet zo?'

828 respondenten (73%) gaven kennisgeving op. Bijna driekwart stond toen dus op het punt ter stembus te gaan of waren er intussen van terug met althans enige kennis van het verkiezingsonderzoek.

Aan conditie (b) wordt in ruime mate voldaan.

Dit sluit invloed van VARA's 'Rooie Haan', AVRO's Radiojournaal e.d. dus geenszins uit.

Over het onder (a) vermelde: verwachtingen van de verkiezingsuitslag beïnvloeden stemgedrag, is onder meer al vier jaar eerder onderzoek verricht.

'Hoop is de vader van de verwachtingen. Niet het opinie-onderzoek' was de slotzin van het betreffende beknopte enquête-verslag (NIPO-bericht No. 1841 d.d. 18 mei 1977. Interviews op 2 en 3 mei, $n = 999$).

De toegepaste vraag luidde:

(1) 'Welke partij zal er volgens U de meeste stemmen bij krijgen, dus het meest groeien bij de verkiezingen op 25 mei?'

32% zei toen: de PvdA. Die hadden het bij het rechte eind.

21% meende dat de VVD het meest zou groeien en eveneens 21%: het CDA. (Slechts vier procent: D'66).

Op de opinie-onderzoek-uitkomsten afgaande zou men alleen de antwoorden PvdA en VVD als mogelijkerwijs uit verkiezings-enquêtes voortvloeiend mogen beschouwen.

Elseviers Magazine bracht op 18 mei NIPO-cijfers van 33,5% voor de PvdA en 17% voor de VVD. De 'Rooie Haan' op 21 mei: 31,8% voor de PvdA, 18,1% voor de VVD. De uitslag op 26 mei: PvdA: 33,8%, VVD: 17,95%.

Het betreffende NIPO-verslag vermeldde ook nog de resultaten van twee volgende vragen, te weten:

(2) 'Welke partij zal volgens U de meeste stemmen verliezen bij de verkiezingen van 25 mei?'

en

(3) 'Alleen van de politieke partijen die nu al veel zetels in de Tweede Kamer hebben zal er een op 25 mei de grootste worden. Welke van de grote partijen *hoopt* U dat straks de grootste wordt?'

Vragen 1 en 2 gingen dus over de verwachtingen: des respondenten eigen prognoses. Vraag 3 peilde de hoop. De standaard-stemvraag (op wie vandaag stemmen) zat er uiteraard ook in en de voor de hand liggende kruistellingen toonden het volgende (Tabel 1).

Tabel 1

Zij die 'vandaag' (2 of 3 mei) zouden stemmen op:				
	PvdA %	CDA %	VVD %	D'66 %
<i>Verwachten:</i>				
(1) Grootste groei voor:				
PvdA	56	15	13	35
CDA	11	44	14	10
VVD	15	18	55	18
D'66	4	4	4	16
(2) Grootste verlies voor:				
PvdA	6	23	19	8
CDA	35	11	25	24
VVD	14	8	1	6
D'66	1	1	2	2
(3) Hopen dat grootste partij gaat worden:				
PvdA	87	6	6	55
CDA	6	87	21	24
VVD	2	1	64	7

Men verwacht, als het niet al te onaannemelijk lijkt (zie de D'66-stemmers), voor ongeveer de helft dat de eigen partij het hardste zal groeien.

Onder de CDA-kiezers (toen de grootste partij) en PvdA-stemmers (toen op een na de grootste in de Kamer) gaven bijna negen van de tien blijk van redelijk realistische hoopvolle gevoelens.

Bij de VVD-achterban bijna tweederden van hoop op een toch wel vrij onwaarschijnlijk gebeuren.

Hoop en verwachting bleken in aanzienlijke mate samen te gaan. Van hen die hoopten dat de PvdA de grootste fractie zou veroveren, verwachtten toen ook 54% de grootste groei voor die partij. Voor de VVD bestond die verwachting onder 48% der (voor de VVD) hoopvolle respondenten. Bij degenen die voor het CDA op de meeste stemmen hoopten werd door 43% de grootste CDA-stemmengroei verwacht.

Tabel 1 doet ook vermoeden dat hoop, dat wat de kiezer zelf wenst, voor hem of haar meer betekent dan de verwachting inzake de gedragingen van het electoraat als geheel.

Het maakt de juistheid van hypothese (a) (beïnvloeding door verwachtingen ten aanzien van de verkiezingsuitslag) niet waarschijnlijker.

Het nieuwe onderzoek van 25 en 26 mei 1981 levert enig materiaal met betrekking tot de derde hypothese (c: verwachtingen worden gebaseerd op enquête-publikaties). Er werd namelijk ook gevraagd:

(a) 'Weet U nog iets van de uitkomsten van die enquêtes? Welke partij zou volgens die enquête de grootste worden b.v.?'

(b) 'Welke partij zou er volgens die enquêtes heel veel stemmen bij krijgen?' Tabel 2 vermeldt de reacties van de 828 ondervraagden die op de eerdere vraag bevestigend geantwoord hebben en de resterende 304 die geen interesse opgaven of in het geheel niet antwoordden.

Tabel 2

Ondervraagden die opgaven van verkiezingsenquêtes:		
	kennis te hebben genomen (n=828)	geen interesse geen antw. (n=304)
<i>Vraag (a)</i>		
Grootste partij wordt volgens enquêtes:		
Weet niet	19% (157) (hieronder 671=100%)	73% (223) (hieronder 81=100%)
Wel antwoord t.w.:		
CDA	53%	50%
PvdA	46%	44%
VVD	½%	4%
D'66	—	—
	(100)	(100)
<i>Vraag (b)</i>		
Krijgt er volgens enquêtes heel veel stemmen bij:		
Weet niet	10% (80) (hieronder 748=100%)	42% (129) (hieronder 175=100%)
Wel geantwoord t.w.:		
CDA	7%	11%
PvdA	11%	17%
VVD	5%	7%
D'66	74%	59%
PSP	1%	2%
CPN	½%	1%
Andere partijen	1%	3%

Merkwaardig en interessant is dat de antwoordverhoudingen (indien men iets meent te kunnen melden) zo weinig verschillen.

De winstverwachting voor D'66 was bij de ongeïnteresseerde niet lezers/luisteraars ook redelijk doorgedrongen.

In totaal wezen 659 van de 1.132 respondenten D'66 als de grote winnaar aan. Onder die 58% van de hele steekproef zou men dus abnormaal veel D'66-stemmers moeten aantreffen indien er iets waar zou zijn van hypothese (a).

Over het stemgedrag werd op deze twee dagen een hele serie vragen gesteld.

Zo werd op maandag 25 mei gevraagd of men de volgende dag wel of niet ging stemmen en op dinsdag of men al gestemd had of dat nog ging doen of niet.

En ook, al naar gelang van de eerder geboekte antwoorden:
'Als U straks in het stemhokje staat bij welke partij gaat U het hokje rood maken?'

of

'Toen U in het stemhokje stond bij welke partij heeft U toen het hokje rood gemaakt?'

(23% van alle ondervraagden op deze twee dagen had al gestemd voordat het interview plaats vond. Ditmaal zat het NIPO er in de tijd gezien bijna even dichtbij als de door Marcel van Dam uitgevonden 'intercept' of 'same day' enquêtes die vroeg op de verkiezingsavond door de N.O.S. op het beeldscherm gebracht worden).

De 659 ondervraagden die verwachtten dat juist D'66 er heel veel stemmen bij zou krijgen gaven de volgende rood gemaakte hokjes op:

PvdA: 30% — CDA: 22% — VVD: 15%

D'66: 11% — PPR: 3% — PSP: 2%

SGP: 1% — GPV: 1% — Andere partijen: 3%

Twaalf procent stemde niet of gaf geen antwoord.

D'66 kreeg 11,05% van alle uitgebrachte stemmen. Van een 'bandwagon effect' blijkt bitter weinig. Van het omgekeerde evenmin.

De D'66-kiezers waren slechts marginaal meer van de winst van hun partij overtuigd, dan zij die elders hokjes rood maakten: D'66 heel veel stemmen meer werd opgegeven door 75% der D'66-stemmers, door 69% der VVD-kiezers, door 60% bij PvdA-, 58% onder CDA-stemmers, enz.

De verwachtingen inzake de grootste partij na 26 mei helpen hypothese (a) ook niet over de brug.

Het openbaar gemaakte onderzoek had hier trouwens verstek laten gaan.

In de 'Rooie Haan' van zaterdag 23 mei versloeg Drs. De Hond een nek-aan-nek-race met 0,2% voorsprong voor de PvdA, terwijl AVRO-radio op zondag 24 mei een verschil van 0,2% ten gunste van het CDA vermeldde.

Enkele dagen eerder was Elseviers Magazine uitgekomen met de kop 'Elsevier/NIPO-enquête: CDA wordt grootste partij'. Dit was overigens headline-lef; het verschil in de geaccumuleerde april-enquêtes bedroeg 0,5%.

Tabel 2 liet al zien op wie het publiek als winnaar van de nek-aan-nek-race gokte. Tabel 4 toont de verwachtingen der verschillende kiezers:

Zoals ook uit deze tabel al is af te leiden waren er onder de groep: 'CDA wordt de grootste' wat boven gemiddeld CDA-stemmers en bij 'PvdA het grootst' boven gemiddeld Partij van de Arbeid-kiezers maar verder de 'normale' aantallen VVD-, D'66-kiezers enz.

Het ziet er naar uit dat winst- en verliesverwachtingen eerder door eigen

Tabel 4

	Maakt/maakte hokje rood bij:			
	CDA	PvdA	VVD	D'66
	%	%	%	%
Grootste partij wordt:				
CDA	48	27	44	44
PvdA	23	41	30	34
VVD	—	1	1	—
D'66	—	½	1	2
Andere partijen	—	—	—	—
Geen idee, geen antwoord	27	29	21	15

politieke voorkeur gekleurd worden dan dat prognoses in de media partijkeuzen bepalen.

De verwachtingen van het publiek bleken op de avond van 26 mei aardig reëel te zijn geweest. Dat waren zij een maand voor de verkiezingen ook al. De NIPO-enquête op 27 en 28 april 1981 bevatte de volgende twee vragen:

'Welke partijen gaan volgens U op 26 mei *meer* stemmen krijgen dan bij de vorige Kamerverkiezingen?'

en

'Welke partijen gaan volgens U *minder* stemmen krijgen dan bij de vorige Kamerverkiezingen?'

Er werd toen het volgende op geantwoord:

Tabel 5

	Krijgt op 26 mei:		
	meer stemmen	minder stemmen	(verschil)
	%	%	%
D'66	68	4	(+ 64)
PSP	19	15	(+ 4)
CPN	19	17	(+ 2)
PPR	13	18	(— 5)
GPV	4	17	(— 13)
SGP	3	17	(— 14)
DS'70	6	24	(— 18)
PvdA	24	44	(— 20)
CDA	17	49	(— 32)
VVD	15	47	(— 32)

Over de eigen partij was men weer optimistischer: (Tabel 6)

Hoewel deze beknopte onderzoeken geen totale zekerheid verschaffen lijken de meer waarschijnlijke conclusies de volgende:

(ad b) Vele kiezers nemen kennis van verkiezingsonderzoekpublicaties.

(ad c) Veel kiezers baseren hun verwachtingen inzake de verkiezingsuitslag mede op de verkiezingsenquêtes.

Tabel 6

	Partij van mijn keuze krijgt:		
	meer stemmen %	minder stemmen %	(verschil) %
Zij die gaan stemmen op:			
D'66	89	-	(+ 89)
PSP	73	-	(+ 73)
CPN	58	7	(+ 51)
PvdA	39	29	(+ 10)
CDA	35	35	(- 0)
VVD	32	33	(- 1)

(Kleinste partijen - weinig ondervraagden - niet opgenomen).

(ad a) Invloed van de verwachte verkiezingsuitslag op stemgedrag en partijkeuze lijkt zeer gering indien al aanwezig. Hoop op goede resultaten van de eigen partij beïnvloedt de verwachtingen.

Helaas kan ook niet geconcludeerd worden dat kennismaken van de enquêteuitslagen de opkomst bevordert. De enquête van 25/26 mei 1981 leverde ook de volgende tabel:

Tabel 7

	Ondervraagden die opgaven van verkiezings-enquêtes:	
	kennis te hebben genomen (n=828)	geen interesse geen antw. (n=304)
Ondervraagden die op 25 en 26 mei 1981 antwoordden:		
Heb al gestemd of ga zeker stemmen	721 (78%) (87%)	205 (22%) (67½%)
Weet nog niet of gaat stemmen	20 (48%) (2%)	22 (52%) (7%)
Gaat zeker niet en geen antwoord	87 (53%) (11%)	77 (47%) (25½%)

De meest waarschijnlijke interpretatie zit in de horizontale percentering: Van de onzekeren, de niet-stemmers en ongeïnteresseerden neemt slechts de helft kennis van de publikaties.

Van de actieve stemgerechtigden bijna acht op de tien.

Andere media-inhouden doen kennelijk meer dan de NIPO-cijfers en andere enquêtes.

Eind april 1981 werd (aan 914 respondenten) gevraagd:

'Heeft U op de televisie de laatste tijd gekeken en geluisterd naar Van Agt? Naar Den Uyl? Naar Terlouw? Naar Wiegel?'

Er werd 55% geregistreerd voor kijken naar Terlouw, 55% voor Den Uyl, 54% voor Wiegel en 48% voor Van Agt. (Er zouden nog heel wat uitzendingen volgen en deze penetraties zijn dan ook ongetwijfeld nog gestegen).

De standaard stemvraag werd natuurlijk ook gesteld en bovendien nog:

'Welke van deze lijsttrekkers vindt U persoonlijk goed en overtuigend op de televisie? Van Agt? Den Uyl? Terlouw of Wiegel?'

Daardoor konden de volgende kruistellingen ontstaan. (Tabel 8).

Tabel 8

	Zouden nu stemmen op:				Antwoorden van allen die naar betreffende lijsttrekker hadden gekeken %
	CDA %	PvdA %	VVD %	D'66 %	
Goed en overtuigend op T.V. is:					
Terlouw	25	44	19	68	48
Van Agt	63	10	39	15	42
Den Uyl	6	59	7	30	38
Wiegel	31	12	69	21	36

Er wordt in aanzienlijke mate voor eigen parochie geprekeerd. Ook al omdat van de VVD-kiezers 72% naar Wiegel had gekeken (tegen in totaal 54%, zie boven). Onder de D'66-gezinden keek 62% naar Terlouw (totaal: 55%), de PvdA-ers voor 75% naar Den Uyl (totaal: 55%) en bij de CDA-achterban zag 62% Van Agt (totaal: 48%). Dit allemaal vóór eind april.

Het al of niet omdraaien van de TV-knop en vervolgens de aanvaarding ('goed en overtuigend') worden in hoge mate door de gezindheid der kijkers bepaald.

Toch is wat de partijleiders zeggen en beloven belangrijker dan hoe zij op de buis en via de luidspreker 'overkomen'. Wat er in de partijprogramma's is komen te staan, althans wat het publiek daarvan in zich opneemt is ook niet zonder betekenis.

Elseviers Magazine gaf daarover enkele indicaties: op 7 februari 1981 ('Kernwapenstandpunt van Den Uyl kost PvdA tien zetels') door Marcel van Dam bestreden en in het nummer van 25 april met door Van Dam voorgestelde vraagstelling die desondanks praktisch hetzelfde verlies aanduidde. (De PvdA ging op 26 mei 9 zetels achteruit).

Dat had alles met de kernwapens te maken. In andere enquêtes werd een groter aantal issues aan de orde gesteld en wel enkele weken voor en enkele weken na de verkiezingsdatum.

Dat gebeurde door een tweetal vragen, waarbij een lijst met 24 items werd overhandigd, en gevraagd:

(I) 'Met welke dingen op deze lijst heeft (had) Uw partijkeuze veel te maken? Welke onderwerpen op deze lijst beïnvloeden dus sterk Uw partijkeuze?

Vervolgens:

(II) 'En welke dingen op deze lijst hebben (hadden) weinig of niets met Uw partijkeuze te maken?'

Het werd voor de verkiezingen gevraagd op 11 en 12 mei (n=923) en daarna op 15 en 16 juni (n=1.144).

De lijst met onderwerpen was zeker niet uitputtend. De keuze was groten-deels bepaald op grond van eerder onderzoek met betrekking tot de opgenomen punten.

'Niets mee te maken'

Het aantal items dat volgens de kiezers weinig of niets met hun partijkeuze te maken had was gering. Op vraag II spande in de enquête vóór de verkiezingen *de persoon van de lijsttrekker* de kroon met 46%, onmiddellijk gevolgd door 'politiek tegenover Zuid-Afrika' (eveneens 46%), andere buitenlandse politieke onderwerpen en 'Belastingen' (43%).

Terugkijkend, bij de interviews in juni, was het niet wezenlijk anders. Wel in volgorde van de percentages 'Niets mee te maken'. De belastingen, de politiek ten opzichte van Zuid-Afrika, de V.S. en Rusland werden nu alleen iets vaker genoemd dan de lijsttrekkers.

Sterke invloed op eigen partijkeuze werd voor en na 26 mei het meeste toegekend aan 'Bestrijding werkloosheid'.

De woningnood, inflatie-bestrijding, gezondheidszorg, veiligheid (op straat, in huis) waren eveneens veel gekozen items.

In juni, achteraf dus, kregen deze en de meeste andere voorgelegde elementen overigens minder stemmen dan toen er (op 11 en 12 mei) tijdens de campagne naar gevraagd werd.

Met enkele uitzonderingen overigens, te weten de kernwapens, kernenergie, ontwikkelingshulp en de persoon van de lijsttrekker.

Van drie dezer dingen, de twee atoom-items en de lijsttrekkers die onmiddellijk na 26 mei in andere rollen in de publiciteit bleven, kan gesteld worden dat het dagelijkse aanbod der massa-media er wellicht toe bijdroeg.

Samenvattend kan het relatieve belang van mogelijke motiverende onderwerpen het best worden afgelezen in de tabellen die de cijfers langs de links/rechts-schaal weergeven. (In *Acta Politica* en andere publikaties is deze semantische differentiaal scale al meermalen besproken).

Tabel 9

Veel te maken met, van sterke invloed op partijkeuze volgens respondenten die zichzelf indelen bij:

	links		midden		rechts		uiterst rechts
	uiterst links	links	van het midden	midden	van het midden	rechts	
	%	%	%	%	%	%	%
Bestrijding werkloosheid	72	69	69	56	60	53	45
Oplossing woningnood	70	58	55	47	45	41	31
Kernwapens	62	67	55	40	36	32	18
Kerncentrales	61	64	59	38	38	27	19
Inflatiebestrijding	56	48	49	42	46	44	37
Gezondheidszorg	57	44	46	43	41	39	47
Milieubescherming	53	51	54	39	33	30	21
Hoogte sociale uitkeringen	50	51	40	33	35	29	26
Hoogte minimumloon	45	48	38	28	25	21	12
Inkomensnivellering	49	49	34	26	28	23	11
Ontwikkelingshulp	39	37	33	20	24	25	21
Hoogte sociale premies	37	31	29	26	29	23	18
De belastingen	32	21	24	24	21	22	16
	(683)	(638)	(585)	(462)	(461)	(409)	(322)

Tabel 10

Veel te maken met, van sterke invloed op partijkeuze volgens respondenten die zichzelf indelen bij:

	links		midden		rechts		uiterst rechts
	uiterst links	links	van het midden	midden	van het midden	rechts	
	%	%	%	%	%	%	%
Veiligheid op straat, in huis	42	29	33	39	45	41	35
Versterking bedrijfsleven	30	28	32	37	49	43	38
Optreden tegen acties, demonstr.	33	30	30	33	42	34	39
Vrijheid vooruitkomen, goed verdienen	32	22	28	33	37	35	28
Samenwerking alle groepen	33	32	34	31	27	27	31
Persoon lijsttrekker	33	19	27	23	29	31	35
	(203)	(160)	(184)	(196)	(229)	(211)	(206)

Tabel 11

Veel te maken met, van sterke invloed op partijkeuze volgens respondenten die zichzelf indelen bij:

	links		midden		rechts		uiterst rechts
	uiterst links	links	van het midden	midden	van het midden	rechts	
	%	%	%	%	%	%	%
Politiek in de E.E.G.	31	26	27	20	29	30	21
Politiek in de NAVO	40	38	29	21	34	33	22
Politiek t.o.v. Rusland	26	21	25	19	24	23	20
Politiek t.o.v. Amerika	29	23	26	16	22	26	18
Politiek t.o.v. Zuid-Afrika	30	30	27	14	14	18	12
	(156)	(138)	(134)	(90)	(123)	(130)	(93)

De tabellen 9, 10 en 11 geven de gemiddelde cijfers van de enquêtes voor en na 26 mei 1981 weer (naar boven afgerond).

Tabel 9 vermeldt de items (verkort weergegeven) die linkse kiezers duidelijk hoger zaten dan die ter rechterzijde. Hoe linkser hoe meer zaken een rol spelen, hoe meer men blijkbaar van zijn partij (en dus ook van regering en parlement) verwacht.

In tabel 10 staan de zes dimensies waar de links/rechts-indeling weinig of minder systematisch verschil bij maakt. De buitenlandse politiek items zijn in tabel 11 ondergebracht.

Waarom de voorgelegde zaken als mede-bepalend voor de partijkeuze werden opgenoemd en wat men er van zijn partij voor verwachtte is niet gevraagd dus onbekend. Met enige kennis van de partijprogramma's en de links/rechts-verdeling voor ogen is het niet al te moeilijk om zonder veel risico hinein te interpreteren.

Het zal dan ook niet verbazen dat de ondervraagden die opgaven op de PvdA te zullen stemmen (mei) of te hebben gestemd (juni) de volgende onderwerpen het meest noemde (in volgorde):

- (66%) Bestrijding werkloosheid
- (57%) Oplossing woningnood
- (57%) Kerncentrales
- (57%) Kernwapens
- (50%) Bestrijding inflatie/prijsverhogingen

De D'66-kiezers kwamen wat hun 'urgentieprogramma' betreft, tamelijk wel met hen overeen. Deze respondenten kozen in de eerste plaats voor:

- (70%) Bestrijding werkloosheid
- (62%) Kerncentrales
- (61%) Oplossing woningnood
- (58%) Kernwapens
- (56%) Milieubescherming
- (53%) Inflatiebestrijding

De VVD-stemmers hebben een andere rangorde geproduceerd:

- (65%) Versterking bedrijfsleven
- (64%) Bestrijding werkloosheid
- (57%) Vrijheid om vooruit te komen en goed te verdienen
- (53%) Bestrijding inflatie
- (52%) Veiligheid op straat en in huis

De achterban van het CDA heeft op geen der voorgelegde issues ver van het gemiddelde percentage gescoord. Met uitzondering van de werkloosheidsbestrijding behaalde bij hen geen der twee dozijn onderwerpen de 50%. Dat kan overigens heel wel veroorzaakt zijn door de keuze van de issues. Abortus, de bijzondere scholen en kinderbijslag ontbraken in de lijst.

Over de werkgelegenheidsdoelstelling bestond in grote lijnen overeenstemming zij het dan niet over de meest geëigende middelen. 'Versterking van het bedrijfsleven' werd dan wel door 65% van de VVD-stemmers als van grote invloed vermeld. Maar onder de CDA-kiezers boekte dit item 38%, bij D'66: 42% en bij de PvdA-achterban: 29% (steeds gemiddelden van voor en na 26 mei).

Binnen het kabinet-Van Agt II (dat tijdens het schrijven van dit verhaal ontslag nam maar ook weer gelijmd werd) lijken verwante accent-verschillen aanwezig.

Datzelfde geldt voor de kernenergie-problematiek. Onder de PvdA- en (in mindere mate) D'66-kiezers worden meerderheden voor spoedig sluiten van Borssele en Dodewaard aangetroffen. Onder de CDA- (en VVD-) stemmers meerderheden voor doorwerken van de centrales. Om van de kernwapens maar te zwijgen.